

94(477)«1920»

Катерина Шпакович*

ХАРКІВСЬКА ПЕРІОДИЧНА ПРЕСА 1920-х рр. ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті проаналізовано стан вивчення української періодичної преси 1920-х років у вітчизняній та зарубіжній історіографії.

Ключові слова: *періодика, українська періодична преса, діаспора, історіографія, пресознавці.*

Періодична преса в усі часи відігравала в житті населення важливу роль та була реальною силою, здатною формувати суспільну думку і погляди людей, впливати на всі важливі питання політики, економіки та культури. Сьогодні формується інформаційне суспільство, швидко впроваджуються нові комп'ютерні технології, створюються електронні ресурси. Все це зумовлено необхідністю осмислення ролі і місця преси, трансформування її соціальних функцій в сучасному суспільстві. У цьому зв'язку однією з важливіших і актуальних проблем історичної науки є дослідження періодики Харкова 1920-х років тогочасної столиці УСРР, своєїрідної духовної скарбниці подій і фактів. Преса надає дослідникам змогу екстраполювати на день сьогоднішній історичний досвід засвоєння національних культурних цінностей, як джерела корисних ідей. Та у вітчизняній історіографії ще й досі немає комплексного дослідження, що розкриває загальні тенденції розвитку харківських періодичних видань, їх специфіку, роль і місце в національному відродженні. Актуальність проблеми визначається і тим, що впродовж тривалого часу в радянській історіографії переважали хибні історичні концепції, перекручувалися факти, події. Аналізуючи історіографію проблеми, очевидно, що періодична преса як джерело містить велику кількість достовірної історичної інформації. Періодика давно привертає увагу вчених, тому кількість наукових досліджень постійно зростає, втім узагальнюючого дослідження процесу розвитку харківських періодичних видань 1920-х років як явища, їх системного, їх складових, функції, технології, змісту, жанроутворюючих, факторів ролі і місця в національному відродженні ще не зроблено.

Наукова література з даної проблематики, на наш погляд, визначається чотирма групами. До першої групи відноситься дослідження пресознавців української діаспори. Зарубіжні вчені, досліджуючи пресу України, робили потужні спроби якомога об'єктивніше висвітлювати діяльність різних друкованих

---

* Катерина Шпакович — аспірант Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Інститут історичної освіти, kato_89@ukr.net.

органів. Так, багато зробив для історії української преси Аркадій Животко, який у 1937 р. видав курс лекцій «Нарис історії української преси»¹ в якому твердить: «З року 1923 кількість преси українською мовою збільшується. Головно збільшується кількість газет. Поширюється їх видання на місцях /села, фабрики тощо/». Після змістовного узагальнення даних про періодику він видає фундаментальну монографію «Історія української преси»², в якій акцентує увагу на всьому національному, подає історичний екскурс в історію харківської періодики. Праця безперечно насичена фактами, а ще в ній подано ґрунтовні бібліографічні відомості, правда неповні, а зібраний матеріал, як зазначає у передмові до монографії К. Костів, «не завжди узагальнений і пов'язаний із громадсько-політичною концепцією даної доби». У праці міститься розділ присвячений українській пресі 1920–1939 рр.

Визначне місце серед праць дослідників української періодики належать авторам О. Бочковському і С. Сірополку «Української журналістики на тлі доби (Історія, демократичний досвід, нові завдання)»³. Вони ж видали курс лекцій, присвячених історії преси, її функціям і ролі у суспільному житті. Ними була окреслена проблематика преси, впровадження пресової політики, діяльність «пресової агентури і бюро», комерціалізація преси, журналістська етика, склад редакційного апарату, а також визначення понять «преса», «часопис», «журнал».

На особливу увагу заслуговує наукова періодизація української преси Юрія Тернопільського у книзі «Українська преса з перспективи 150-ліття»⁴. Він виділив одинадцять періодів її існування, з яких шостий період у 1922–1930 рр. охарактеризував як «початкова боротьба української преси за своє існування, яка пізніше переходить у добу українізації та відродження». З української зарубіжної історіографії слід відзначити такі праці, присвячені українській пресі: «Нариси історії української преси 1816–1930» Л. Лукасевича⁵, «Видавництво і преса в підсоветській Україні» М. Масюкевича⁶. Вивчення проблеми й надалі продовжувалося за межами України, істориками української діаспори, зокрема В. Дорошенком, Р. Рахманним, Я. Славутичем, Б. Бойчуком, які досліджували пресу за хронологічним розвитком суспільно-політичного життя певної території, тому їхні праці на сьогодні й не втратили своєї актуальності.

Другу групу літератури з означеної проблеми складають праці української радянської історіографії. В 20-х роках розвиток газетної періодики частково ви-

---

¹ Животко А.П. Нарис історії української преси. Курс лекцій. — Чехословаччина, 1937.

² Животко А.П. Історія української преси. — Мюнхен, 1989–1990 — 334 с., ст. 275–312.

³ Бочковський О.-І., Сірополко С. Українська журналістика на тлі доби (Історія, демократичний досвід, нові завдання) // За ред. К. Костева, Г. Комаринського. — Мюнхен, 1993. — 204 с.

⁴ Тернопільський Ю. Українська преса з перспективи 150-ліття. — Джерсі-Сіті: Вид.-во М.П. Коця, 1974. — 176 с.

⁵ Лукасевич Л. Нарис історії української преси 1816–1930. — Варшава, 1938.

⁶ Масюкевич М. Видавництво і преса в підсоветській Україні // Вісті Українського наукового університету. — Берлін, 1937. — Ч. 1. — С. 29–33.

світлений у працях, присвячених радянському культурному будівництву^{7, 8, 9, 10, 11}. Незважаючи на те, що ці дослідження мають пропагандистський характер, разом з тим вони досить об'єктивно характеризують стан національного відродження на території України. Вагомий внесок у вивчення вітчизняної преси зробили українські радянські вчені В. Ігнатієнко, М. Сагарда, Д. Лисиченко, Ю. Меженко.

Саме в 1920-х роках у Харкові починає діяти Український комуністичний інститут журналістики (УКІЖ), аналогічний з Московським державним інститутом журналістики. В УКІЖі працювала кафедра газетознавства, що стала центром вивчення преси в Україні. Сучасні українські пресознавці вважають, що наукові видання УКІЖ в 1920-х роках мали важливе значення для становлення вітчизняної преси. Одним із найліпших вітчизняних періодичних видань в республіці був часопис Українського наукового інституту книгознавства (УНІК) «Бібліологічні вісті» (1923–1930), якого редагував Ю. Меженко. На сторінках цього журналу неодноразово підіймалися проблеми історії української преси. Безпосередньо активну участь в цьому журналі брали відомі пресо знавці, серед них І. Кревецький, Д. Лисиченко, Ф. Сангалевич, М. Ясинський та інші. На сторінках часопису «Бібліологічні вісті» В. Ігнатієнко та М. Сагарда започаткували проблему про зміст понять «українська преса» і «українська періодика»^{12, 13}. В. Ігнатієнку належить періодизація національної преси України, на чому він переважно й акцентував свою увагу. Втім особливої уваги заслуговують його ґрунтовні дослідження про виникнення та історію регіональної преси наприкінці 1920-х — на початку 1930-х років^{14, 15}, де частково характеризуються харківські видання. Загальний огляд української преси Катеринославщини зробив Д. Лисиченко¹⁶.

---

⁷ Культурне будівництво в УРСР 1917–1927: Зб. документів і матеріалів. К.: — Наукова думка, 1979. — 666 с.

⁸ *Гринько Г.Ф.* Очередные задачи советского строительства в области просвещения. — Х., 1920. — 441 с.

⁹ *Гринько Г.Ф.* Хозяйственные основы советского культурного строительства. — Х., 1921.

¹⁰ *Гірчак Е.Ф.* Завдання національно-культурного будівництва на Україні. — Х., 1927. — 127 с.

¹¹ *Гірчак Е.Ф.* У боротьбі за українську пролетарську культуру. — Х., 1931. — 56 с.

¹² *Ігнатієнко В.* Історія української преси та її вивчення // *Бібліологічні вісті.* — 1923. — № 3. — С. 21–23.

¹³ *Сагарда М.* Обсяг поняття «періодика». — К.: Література і мистецтво, 1928. — 34 с.

¹⁴ *Ігнатієнко В.* Рец. на кн.: Одеська періодична преса років революції та громадянської війни 1917–1921. Праці Одеської ЦНБ. Розвідка проф. С. Рубінштейна. — Одеса, 1929 // *Бібліологічні вісті.* — 1930. — № 2. — С. 92–94.

¹⁵ *Ігнатієнко В.* Рец. на кн.: Часописи Поділля: Іст.-бібліогр. збірник з нагоди 150-ліття першої газети на Україні (1776–1926) та 10-ліття існування УСРР. — Вінниця, 1927/1928 // *Бібліологічні вісті.* — 1928. — № 1. — С. 148–150.

¹⁶ *Лисиченко Д.* Короткий огляд української видавничої діяльності преси та книгороторії на колишній Катеринославщині // *Бібл. вісті.* — 1930. — № 2.

У середині 20-х років ХХ ст. надзвичайний інтерес до проблеми проявив видатний галицький бібліограф преси Іван Кривецький, який вважав, що українська преса досліджується недостатньо: «Не маємо зовсім сучасного історичного огляду української преси, хоча б найбільш загального. Не маємо монографії про поодинокі українські газети й журнали, навіть про ті, що відіграли значну роль в історії української національно-культурного і суспільно-політичного життя»¹⁷ і це зауваження стосувалося не тільки Галичини, а й наддніпрянської України.

Важливою подією у відродженні преси стало заснування у Харкові в 1922 р. Книжкової палати — державної науково-бібліографічної та інформаційної установи, що вела статистику видань та каталогізацію творів друку. На особливу увагу заслуговують видання Книжкової палати УРСР: «Преса Української РСР. 1917–1966: Статистичний довідник»¹⁸, «Преса Української РСР. 1918–1973. Науково-статистичний довідник»¹⁹, «Періодичні видання УРСР. 1918–1950. Журнали»²⁰, «Преса Української РСР. 1918–1980. Статистичний довідник»²¹. Активний розвиток цих видань дає змогу дослідити періодику Харкова 1920-х років.

У цей же період з'явилася певна кількість праць з освітньої політики, в яких окрема увага приділена напрямкам і сферам культурного будівництва, і які так чи інакше торкалися процесів початку 1920-х років. Найяскравіше це відображено у роботах М. Авдієнка²², Д. Годіна²³ та М. Машкіна²⁴. Відомо, що більшовицьке керівництво прагнуло до тотального контролю над усіма сферами діяльності радянської України. Особлива роль відводилася становленню контролю над культурними процесами, ідейними виразниками самостійних поглядів в той час були А. Хвиля, М. Волобуєв, М. Хвильовий, М. Скрипник, О. Шумський. Вони вважали, що українська культура повинна звільнитися від російського впливу та орієнтуватися на захід. В радянській пресі певний час друкувалися такі видатні українські публіцисти, як Б. Антоненко, М. Грушевський, Г. Гринько, В. Еллан-Блакитний, Є. Черняк, О. Шумський та інші. Але в зв'язку із згоранням українізації та нищенням національних ідей вже наприкінці 20-х років ці особи були усунуті від роботів українській пресі.

---

¹⁷ *Кривецький І.* Перша газета на Україні «Gazette de Leopold» з 1776 р. // Бібліологічні вісті. — 1926. — № 4.

¹⁸ Преса Української РСР. 1917–1966: Статистичний довідник / Відп. ред. В.М. Скачков — Харків, 1967. — 146 с.

¹⁹ Преса Української РСР. 1918–1973. Науково-статистичний довідник. — Харків, 1974. — 212 с.

²⁰ Періодичні видання УРСР. 1918–1950. Журнали: Бібліографічний довідник — Харків: Книжкова палата УРСР, 1956. — 464 с.

²¹ Преса Української РСР. 1918–1980. Статистичний довідник / Укл. Н.В. Погонєць, Г.І. Данилевська — Харків, 1981. — 218 с.

²² *Авдієнко М.* Народна освіта на Україні. — Х., 1927. — 163 с.

²³ *Годін Д.* 10 лет Октябрьской революции и просвещения. — К., 1927. — 56 с.

²⁴ *Машкін А.* Освітня політика за доби диктатури пролетаріату. — Одеса, 1926. — 52 с.

Чимало відомих істориків преси, серед яких В. Дмитрук, В. Ігнатієнко, М. Нечиталюк, А. Ніженець, П. Федченко, вважають Харків колискою української періодики, адже саме там у 1812 році вийшов перший «Харьковский еженедельник». З виходом цього тижневика розгорнулася надзвичайно цікава суперечка з приводу зародження української преси. Сутність її полягала в тому, що М. Ясинський в статті «До питання про початок української преси»²⁵, твердив, що зародження відбулося в 1812 році в Харкові, виходом 12 номерів «Харьковского еженедельника». Натомість В. Ігнатієнко, який вважав початком української преси 1816 рік, пов'язуючи його з виходом у місті Харкові «Украинского Вестника». Саме 20-ті роки ХХ ст. В. Ігнатієнко визначив періодом відродження української пресивважаючи, що до поняття «українська преса» слід додавати не лише газети і журнали, а й альманахи та збірники, які виходили періодично, або мали перетворитися в періодичні і які випускалися українською мовою на території України та за її межами. В. Ігнатієнко стверджував, що україномовна газетна преса відродилася завдяки національно-визвольним змаганням 1917–1920 рр. Найбільш вичерпним джерелом на той час в українській історіографії була його праця «Бібліографія української преси (1816–1930 рр.)»²⁶, в якій зареєстровано більшість українських періодичних видань, які виходили в Україні та за її межами, подана їх стисла характеристика.

Окремі питання української періодики почали розроблятися ще в 20-ті рр. ХХ ст., але значний поштовх до зародження періодики у Харкові зробив професор Харківського університету Д.І. Багалій, який додав розділ «Історія харківської журналістики» до монументальної розвідки з історії міста Харкова²⁷ і став першим автором окремого унікального дослідження «Заслуги Харківського університету в справі розвитку місцевої журналістики»²⁸. У 20-ті роки ж почалася робота з нагромадження джерел з історії харківської періодики²⁹ та збирання праць з історії більшовицької преси на території України³⁰. Слід відзначити праці В.П. Будникова³¹, В.С. Федорченка³², та І.Б. Шоскіна³³, незва-

---

²⁵ Ясинський М. До питання про початок української преси // Бібліологічні вісти. — 1923. — № 4. — С. 43.

²⁶ Ігнатієнко В. Бібліографія української преси (1816–1916). — Х.; К.: Держвидав України, 1930. — 288 с.; Ігнатієнко В. Українська преса (1816–1923 рр.): Іст.-бібліогр. етюд. — К., 1926. — 76 с.

²⁷ Багалей Д.И., Миллер Д.П. История харьковской журналистики // Багалей Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905): Ист. моногр.: В 2 т. — Репринт. изд. — Х., 1993. — Т. 2. — С. 780–791.

²⁸ Багалей Д.И. Заслуги Харьковского университета в деле развития местной журналистики // Харьковские губернские ведомости. — 1903. — 17 янв. (№ 16). — С. 2.

²⁹ Єрофеев І.Ф. Харківські спогади В.Г. Масловича // Зап. іст.-філол. відділу ВУАН. — 1927. — Кн. 13, 14. — С. 70–75.

³⁰ Єрде Д. Революція на Україні. — Х., 1927. — 160 с.

³¹ Будников В.П. Большевицкая печать и Великий Октябрь на Украине. — Х.: Харьк. обл. изд-во, 1958. — 176 с.

³² Федорченко В.С. Преса більшовиків України в 1917 році // Більшовики України в боротьбі за перемогу Жовтневої революції і встановлення Радянської влади (березень 1917 — лютий 1918 рр.). — К., 1957. — С. 144–179.

жаючи на те, що вони насичені більшовицькою ідеологією та ігнорують будь-яку іншу пресу. Розглядаючи питання розвитку видавничої справи того часу, можна згадати праці М. Агуфа³⁴, Є. Грицака³⁵, А. Козаченка³⁶, Ю. Меженка³⁷, А. Русанова³⁸, та праці харківських вчених І. Ельвіна³⁹, Б. Горелка⁴⁰, А. Земляного⁴¹, П. Романіва⁴², І. Изгура⁴³, М. Олександріва та С. Юльського⁴⁴, в яких дослідники розглядали діяльність комсомольської та комуністичної преси. Сьогодні маємо конкретні рекомендації щодо вдосконалення взаємозв'язків аудиторії та преси, методи навчання «політично грамотних, відданих партії» науковців. Вищезгадані дослідники проаналізували основні положення класиків марксизму-ленінізму щодо формування преси. Незважаючи на те, що ці праці були актуальними в період їх написання та й кілька десятиріч поспіль, втім і нині вони залишаються важливими даними про діяльність преси того часу.

Преса 1920-х років насичена критичними та аналітичними статтями, в ній багато дискусійних матеріалів. Неабиякий інтерес до зазначеної проблеми в досліджувальний період у працях Л. Биковського, П. Зленка, Д. Лисиченка, В. Ільїнського, Н. Сомової, Є. Шамуріна, І. Кривецького, В. Міяковського, М. Ясинського, С. Сірополка та інших.

На початку 30-х років ХХ ст. радянське пресознавство зазнає докорінних змін, відбулася тотальна ідеологізація преси, процес згортання українізації, а з ним і занепад об'єктивного підходу до дослідження вітчизняної історичної науки. Усі історичні події та явища оцінюються під кутом партійно-класового висвітлення процесів національного відродження. В умовах тоталітарного

---

³³ Шоскін І. Більшовицька газета «Донецький пролетарій» // Під прапором марксизму-ленінізму: Зб.ст., присвячених 40-річчю утворенню Комуністичної партії України. — К., 1959. — С. 163–193.

³⁴ Агуф М. Преса УСРР до XV роковин Жовтня. — Х.: Пролетар, 1932. — 165 с.

³⁵ Грицак Є. З історії книжкового руху на Великій Україні (1917–1922) — Львів, 1923. — 20 с.; Преса на Україні: Матеріали Всеукр. совещання редакторів. — Х., 1925. — 212 с.

³⁶ Козаченко А. Десять років книжкової продукції Радянської України.: Історико-статистичний начерк. — Х., 1929. — 42 с.

³⁷ Меженко Ю. Українська книжка часу великої революції // Життя і революція. — 1927. — № 10–11. — С. 107–121.

³⁸ Русанов А. Газетна справа на Україні. — Х., 1924. — Ч. 1. — 93 с.

³⁹ Ельвін І. Преса капіталу і преса революції (Короткий нарис про буржуазну й революційну пресу за кордоном). — Х.: Український робітник, 1933.

⁴⁰ Горелік Б. День преси в колгоспі. — Х.: Держсільгоспвидав, 1935. — 28 с.; Його ж. Як працювати з сількорами. — Х., 1937. — 40 с.

⁴¹ Земляний А. Проти буржуазних і опортуністичних теорій у газетознавстві. — Х.: Пролетар, 1931. — 92 с.

⁴² Романів П. Форми й методи роботи преси за реконструктивного періоду. — Х.: Пролетар, 1931. — 124 с.

⁴³ Изгур І. Міжнародне листування й рабкорство. Мета, техніка й практика. — Х.; О.: Молодий більшовик, 1931. — 116 с.

⁴⁴ Олександрів М., Юльський С. Як робити радіогазету. — Х.: Пролетар, 1931. — 112 с.

режиму неможливо було здійснити дослідження, яке правдиво висвітлювало б загальну картину української преси 1920-х років. Увага істориків упродовж цих років була зосереджена на дослідженні діяльності робітничої та партійної преси. В 30-ті роки виходять хрестоматії⁴⁵ та збірки «керівних» матеріалів про пресу⁴⁶. Чільне місце в періодиці займали соціалістичні процеси, що відбувалися в сільському господарстві та промисловості⁴⁷. На початку 40-х років стандартизовано статистичний довідник «Культурне будівництво УРСР»⁴⁸, виходять збірники статистики Всесоюзної книжкової палати з даними радянської преси за 1913, 1929 та 1939 роки⁴⁹.

Наприкінці 50-х років багато зробив для розвитку української періодики відомі пресознавці М. Бернштейн, В. Дмитрук, О. Дей, М. Нечиталюк, В. Рубан, Л. Суярко, Й. Цьох, М. Шестопал, а в 80-х роках вони випустили два узагальнюючих навчальних посібники з історії дожовтневої⁵⁰ та партійно-радянської преси⁵¹. В цей період історію комуністичної періодики в Західній Україні в 1919–1939 роках висвітлив Й.Т. Цьох⁵². Аналізуючи партійні видання, автор висвітлив історію радянської преси як складову партійної ідеології. В період побудови соціалізму з'являються дві праці В. Рубана^{53, 54}, де класифіковано періодику на групи, досліджено провідні газети та перелічуються прізвища працівників редакцій. З історії періодики видано бібліографічні довідники⁵⁵ та перевидано збірники документів⁵⁶. Періодика 80-х роках висвітлює проблеми

---

⁴⁵ *Земляний А., Смородін М.* Про пресу: Марксистсько-ленінська хрестоматія. — Харків: Пролетар, 1932. — 263 с.; Печать должна работать по-новому / Сост. А. Быстров, Г. Наботов, Н. Шур. — Л.: Прибой, 1932. — 156 с.

⁴⁶ *Фогелевич Л.* Основные директивы и законодательство о печати: Системат. сб. — М.: Юриздат, 1930. — 130 с.

⁴⁷ *Вашкевич М., Масляненко Д.* Печать на стройке новой деревни. — Л., Прибой, 1930. — 62 с.

⁴⁸ Культурне будівництво Української РСР: Статистичний довідник. — К.: Вид-во ЦСУ УРСР, 1940. — 203 с.

⁴⁹ Цифры о печати СССР. — М., 1940. — 117 с.

⁵⁰ Історія української дожовтневої журналістики: Навч. посібник для студентів вузів із спец. «Журналістика» / О.І. Дей, І.Л. Моторнюк, М.Ф. Нечиталюк та ін. — Л.: Вища школа, вид-во при ЛДУ, 1983. — 512 с.

⁵¹ Історія партійно-радянської преси України: Підручник / За заг. ред. А.З. Москаленка. — К.: Вища школа, 1989. — 359 с.

⁵² *Цьох Й.Т.* Комуністична преса Західної України. 1919–1939 рр. — Львів, 1966. — 269 с.

⁵³ *Рубан В.* Становлення української радянської преси 1921–1925 рр. — Київ, 1963.

⁵⁴ *Рубан В.* Формування ленінських традицій української радянської преси (1921–1925). — Київ, 1971.

⁵⁵ *Багрич М., Мазус Д.* Періодичні видання УРСР, 1918–1950: Журнали: Бібліограф. довідник. — Харків: Вид-во Книжкової палати УРСР, 1956. — 462 с.

⁵⁶ Советская печать в документах. — М.: Мысль, 1961. — 216 с.

історії партійно-радянської преси та її участь у впровадженні економічних програм, за приклад беруться масові газети^{57, 58}.

З історії більшовицької преси надзвичайно цікавий матеріал подано у ґрунтовних монографіях В. Вартанова⁵⁹, М. Дмитрієнко⁶⁰, В. Солдатенка⁶¹. Високої оцінки заслуговують праці М. Дмитрієнко, в яких досліджуються газети України, узагальнюються газетні матеріали за змістом, розглядаються питання зберігання газет, проблематика періодики, простежено історію видання преси. Для джерелознавчого аналізу преси України чималий інтерес становлять статті й книги В. Солдатенка⁶² та М. Климова⁶³, де розвиток преси пов'язується з історичними подіями, а також уточнюються дані про кількість видавництв. У 70-ті роки, вивчаючи пресу, науковці пропонують нову методику аналізу преси як історичного джерела^{64, 65}. У повоєнний період у працях В. Рубана, Б. Корольова, Д. Шлемко, Б. Остапенка, М. Раковського, А. Смолинчука, Я. Калакури висвітлювали роль і місце більшовицької періодики в ідейно-політичних і соціально-економічній діяльності більшовиків України.

До третьої групи літератури з даної проблеми належать праці дослідників, які значну увагу приділили національному відродженню України 20-х років ХХ сторіччя^{66, 67, 68}. Цю тему широко обговорювали в історичній літературі відомі історики, серед них Д. Дорошенко, І. Крип'якевич, Н. Полонська-Василенко, Я. Грицак. Повну концепцію національного відродження можна розглянути у ґрунтовній праці Я. Грицака «Нарис історії України»⁶⁹. Цікава й

---

⁵⁷ Березняк А. Становление массовой рабочей газеты: (Из опыта печати Донбасса и Криворожья 1921–1925) Автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.10 / Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. — М., 1979. — 21 с.

⁵⁸ Мукомела А. Становление типа массовой крестьянской газеты на Украине (1921–1925): Автореф. дис. канд. филол. наук: 10.01.10 / Львов. гос. ун.-т им. И. Франко. — Львов, 1978. — 27 с.

⁵⁹ Вартанов Г. Жовтневих днів рядки живі. Преса більшовиків України в 1917 р. — Київ, 1966.

⁶⁰ Дмитрієнко М. Більшовицька преса України 1917–1918 років як історичне джерело. — К., «Наукова думка», 1967.

⁶¹ Солдатенко В. Большевицкая пресса Украины в 1917–1918 гг. — К., 1979.

⁶² Солдатенко В. Трибуна пролетарского интернационализма. К., «Вища школа», 1977. — 181 с.

⁶³ Климов М. Из истории зарождения советской печати на Украине. — К., 1971.

⁶⁴ Копотиенко И. Источниковедческий анализ периодической печати Украины (1917–1926 гг.) — Днепропетровск, 1978.

⁶⁵ Марков В. Контекст-анализ в комплексном исследовании функционирования прессы: (Опыт конкретно-социологического исследования). — М., 1974. — 189 с.

⁶⁶ Ващенко Г. Український ренесанс ХХ ст. — Торонто: На варті, 1953. — 80 с.

⁶⁷ Петров В. Українські культурні діячі УСРР 1920–1940 рр. — жертви більшовицького терору. — Нью-Йорк, 1959. — 58 с.

⁶⁸ Плющ Л. Дві моделі культурної революції // Краківські українознавчі зошити. — Краків, 1993. — Т. I–II. — 1992–1993. — С. 139–151.

⁶⁹ Грицак Я. Нарис історії України ХІХ–ХХ ст.: Формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст.: Навч. посіб. — К.: Генеза, 1996. — 361 с.

важлива антологія Ю. Лавриненка⁷⁰, в якій він доводить, що процеси в українській літературі того періоду були справжнім відродженням української духовної скарбниці. Досліджуючи проблему національного відродження, слід виділити історико-критичні нариси І. Лисяка-Рудницького⁷¹. Автор, підтримуючи культурне відродження в УРСР, наполягає на єдності громадян. Торкаючись вивчення національного відродження, необхідно відзначити монографію Г. Касьянова⁷². Автор визначив хронологічні рамки національного відродження та розглянув теорії нації, які сформувалися в сучасній науці. Для розуміння проблем культурного та національного відродження України важливе значення відіграють праці відомих істориків — В. Антоновича, Д. Багалія, Д. Дорошенка, А. Жуковського, І. Крип'якевича, Н. Полонської-Василенко, О. Субтельного.

Четверту групу літератури складають праці дослідників сучасної історіографії України. Із здобуттям державної незалежності України зацікавленість вчених до української преси надзвичайно зростає, більшість газет та журналів з грифами «для службового використання» та «секретно» стають доступними, науковці мають змогу використовувати важливі історичні джерела, отримують доступ до значної кількості видань колишніх спецфондів, які раніше були у спецхранах. На початку 90-х років з'являються перші дисертаційні дослідження, в яких досить об'єктивно аналізуються історичні події, залучена достатня кількість архівних матеріалів. Важливим здобутком для історії української періодики 20–30-х років стали узагальнюючі праці вчених Г. Боряка, Я. Грицака, Я. Дашкевича, С. Калакури, Г. Касьянова, Т. Ковалюка, К. Кондратюка, І. Кураса, Ю. Мицика, В. Сарбея, В. Смоля, О. Реєнта, Ю. Римаренка, Ю. Шаповала, П. Федоришина, Н. Солонської та інших. Для всебічного аналізу української періодики залучено праці М. Владимірова, О. Гриценка, В. Качкана, С. Костя, А. Москаленка, О. Мукомели, М. Тимошика, В. Шкляра. Вивчення української преси початку ХХ ст., в яких об'єктом дослідження були становлення і розвиток військової преси УНР, преси Української Галицької Армії, періодики окремих регіонів України, періодики України 1917–1920 рр. як джерела дослідження української культури, українського державотворчого процесу, преси української політичної еміграції, джерелом вивчення гетьманського руху, висвітлення українського питання в українській демократичній пресі, здійснювалося зусиллями таких пресознавців, як В. Гутковський⁷³, А. Завадовський⁷⁴, О. Коновцем⁷⁶,

---

⁷⁰ Лавріненко Ю. Розстріляне відродження: Антологія, 1917–1933. — 1959. — 980 с.

⁷¹ Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою: Ст. до історії та критики української сусп.-політ. думки. — Мюнхен: Сучасність, 1973. — 394 с.

⁷² Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. — К.: Либідь, 1999. — 352 с.

⁷³ Гутковський В. Українська журналістика Наддніпрянщини (II половина XIX ст. — 1920 р.): генезис, проблематика виступів, державотворча функція / В. Гутковський, І. Крупський, П. Федоришин. — Львів: ЛА Піраміда, 2001. — 196 с.

⁷⁴ Завадовський А. Преса української соціал-демократії та українське питання в Російській імперії на початку ХХ ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Анатолій Анатолійович Завадовський. — К., 2006. — 201 с.

І. Крупський⁷⁷, М. Нечиталюк^{78, 79}, М. Романюк⁸⁰, Н. Сидоренко^{81, 82}, О. Сидоренко^{83, 84}, та інших^{85, 86, 87, 88, 89}. Так, у працях М. Нечиталюка, М. Романюка та І. Михайлина досліджується розвиток української преси як науки, в них проаналізовані здобутки та прорахунки дослідників української періодики, осмислюються методи дослідження. Варто виділити монографію О. Коновця⁹⁰, в якій автор розглянув історію розвитку наукової україномовної преси та діяльність видавництва на початку ХХ століття.

---

⁷⁵ *Завадовський А.* Зародження і діяльність періодичних видань РУП–УСДРП на початку ХХ ст. / Завадовський А.А. // Проблеми історії України (ХІХ — поч. ХХ ст.). — К., 2001. — Вип. ІІ. — С. 180–201.

⁷⁶ *Коновець О.Ф.* Науково-просвітницька преса України ХІХ — перша третина ХХ ст. Історія. Теорія. Практика: автореф. дис. ... докт. іст. наук: 00.07.01 / Олександр Федорович Коновець. — К., 1994. — 40 с.

⁷⁷ *Крупський І.В.* Національно-патріотична журналістика України (друга половина ХІХ ст. — І чверть ХХ ст.) / Крупський Іван Васильович. — Львів: Світ, 1995. — 182 с.

⁷⁸ *Нечиталюк М.Ф.* «Білі плями» у вивченні історії дожовтневої української журналістики / М.Ф. Нечиталюк // Українська журналістика і національне відродження. — К.: НМК ВО, 1992. — С. 33–38.

⁷⁹ *Нечиталюк М.Ф.* Методологічні проблеми історико-журналістських досліджень / М.Ф. Нечиталюк // Українська періодика: Історія і сучасність. — Львів, 1993. — С. 17–21.

⁸⁰ *Романюк М.* Українське пресознавство на порозі ХХІ століття / М. Романюк. — Л., 2000. — 109 с.

⁸¹ Періодичні видання Катеринослава і Катеринославської губернії (1816–1917 рр.): Список / Укл. Н.М. Сидоренко, О.І. Сидоренко, О. Д. Школьна — Л.–К., 1995. — 154 с.

⁸² Періодичні видання Полтави і Полтавської губернії (1816–1917): Список / Укл. Н.М. Сидоренко, О.І. Сидоренко, О.Д. Школьна. — Львів–Київ, 1996. — С. 128.

⁸³ *Сидоренко О.* Нездійсненні видання. Анотований покажчик нереалізованих проєктів україномовних періодичних органів кінця ХІХ — початку ХХ ст. / О. Сидоренко. — К., 1995. — 100 с.

⁸⁴ *Сидоренко О.* Україномовна преса Росії 1905–1907 рр. Анотований покажчик періодичних видань / О. Сидоренко. — К.: АН УРСР, 1987. — 74 с.

⁸⁵ *Михайлин І.С.* Історія української журналістики / О.Г. Михайлин. — Харків, 2000. — 279 с.

⁸⁶ *Олешко Н.П.* Український національно-визвольний рух у Галичині на початку ХХ ст. та українська преса Наддніпрянської України: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Наталія Петрівна Олешко. — Х., 2006. — 183 с.

⁸⁷ *Самойлов Ф.О.* Шляхом національного відродження: українська преса у 1905–1907 рр. / Ф.О. Самойлов // Українська періодика: історія і сучасність. — Львів, 1993. — С. 123–128.

⁸⁸ «Українське питання» в Російській імперії (кінець ХІХ — початок ХХ ст.): Колективна наукова монографія: Ч. 3 / [ред. В.Г. Сарбей]. — К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. — Ч. 3. — 1999. — 277 с.

⁸⁹ *Яцина О.А.* Національно-культурний рух 1907–1914 років і українська преса: дисертація канд. іст. наук: 07.00.01 / Олег Анатолійович Яцина. — Х., 2002. — 207 с.

⁹⁰ *Коновець О.Ф.* Науково-просвітницька преса України ХІХ — перша третина ХХ ст. Історія. Теорія. Практика: автореф. дис. ... докт. іст. наук: 00.07.01 / Олександр Федорович Коновець. — К., 1994. — 40 с.

Сучасний харківський вчений і дослідник історії української преси І. Михайлин вважає, що національно-визвольні події, які відбувалися в 1917–1920 роках в українській пресі продовжували висвітлюватися і надалі. Завершення етапу національного відродження він пов'язує з самогубством М. Скрипника та М. Хвильового, які сталися у 1933 році і означали початок тоталітарного режиму⁹¹.

Використовуючи періодичну пресу як історичне джерело, сучасні пресознавці пропонують нову методику аналізу періодики^{92, 93, 94}.

У 1995 році захистив кандидатську дисертацію Г. Рудий «Періодична преса — джерело вивчення національно-культурної політики української держави (1918)»⁹⁵, в якій наведено списки українських періодичних видань, з'ясовано їх склад та проблематику, проаналізовано діяльність редакторів українських часописів та книговидавництва. У подальшому дослідник зосередив свій науковий інтерес на періодиці України як об'єкті джерелознавчого дослідження української культури (1917–1920 рр.), що знайшло своє логічне завершення в докторській дисертації «Періодика України як об'єкт джерелознавчого дослідження української культури (1917–1920 рр.)». В ній науковець з'ясував суть і зміст культурно-освітніх процесів, висвітлив проблеми української культури, ґрунтовно дослідив та проаналізував газетні матеріали як джерело вивчення української культури періоду української революції та громадянської війни.

Необхідно відзначити кандидатську дисертацію О. Коляструк «Преса УСРР в контексті політики українізації (20–30-ті роки ХХ століття)»⁹⁶, в ній автор з'ясувала роль преси у розгортанні культурно-національного піднесення та визначила систему створення та діяльність преси України у 1920-х роках. На жаль, ґрунтовних досліджень з історії харківської періодики в даний час з'являється мало, але й вони мають відтінок фрагментарного характеру. Надзвичайно цікаві доповіді опубліковано за матеріалами конференції «Українська періодика: історія і сучасність», яка була проведена у Харківському

---

⁹¹ Михайлин І. Історія української журналістики: від журналістики в Україні до української журналістики. — Харків: Вид-во ХДУ, 2000. — 124 с.

⁹² Рудий Г. Преса Української Держави 1918: Питання освіти, науки, культури. — К.: НАН України, Інститут історії України, 1996. — 178 с.

⁹³ Губа Ю. Свідчення історії буремних літ. Періодична преса як джерело вивчення історії здобуття державності та національно-культурного піднесення в Україні (1917–1920). — Черкаси: Відлуння, 1998. — 159 с.

⁹⁴ Ганжуров Ю. Чорно-біла «відлига» у дзеркалі преси (Газетна публіцистика як джерело вивчення політичної системи України 1956–1964 рр.) — К.: Оріяни, 1999. — 150 с.

⁹⁵ Рудий Г. Періодика України як об'єкт джерелознавчого дослідження української культури (1917–1920 рр.): дис. д-ра іст. наук: 07.00.06 / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. — К., 2004.

⁹⁶ Коляструк О.А. Преса УСРР в контексті політики українізації (20–30-ті роки ХХ ст.) дисертація канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Інститут історії України. — К., 2003.

університеті 1997 року⁹⁷. В збірнику «Українська журналістика в іменах»⁹⁸ надруковані бібліографічні статті про українських журналістів минулого і сучасності. Видано десятки випусків «Збірників праць Науково-дослідного центру періодики», в яких опубліковані наукові розвідки з історії української преси. У колективній науковій праці «Історія міста Харкова ХХ століття»⁹⁹ є розділ присвячений пресі Харкова ХХ століття, в ньому наводиться статистика кількості видань та їх галузева спрямованість, цікаві відомості про найбільшу харківську газету «Южный край».

ХАРЬКОВСКАЯ ПЕРИОДИЧЕСКАЯ ПРЕССА 1920-х ГОДОВ КАК ФАКТОР НАЦИОНАЛЬНОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ. ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ

Екатерина Шпакович (аспирант Национального педагогического университета имени М. П. Драгоманова, Институт исторического образования, kato_89@ukr.net)

В статье проанализировано состояние изучения украинской периодической прессы Харькова 1920-х годов в отечественной и зарубежной историографии.

Ключевые слова: *периодика, украинская периодическая пресса, диаспора, историография, прессоведы.*

KHARKOV PERIODICAL PRESS 1920-s AS A FACTOR OF NATIONAL REVIVAL. HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM

Kateryna Shpakovych (post graduate student of the M.P. Dragomanova National pedagogical university, Institute of historical education, kato_89@ukr.net)

Having been analyzed the researching progress of Ukrainian periodical press Kharkov 1920 in domestic and foreign historiography.

Keywords: *Periodicals, Ukrainian periodical press, diaspora, historiography, pressovedy.*

---

⁹⁷ Українська періодика: історія і сучасність // Матеріали ювіл. наук. конф., присвяченої 70-річчю багатотиражної газети «Харківський університет». — Х.: Харків. держ. ун-т, 1998. — 88 с.

⁹⁸ Українська журналістика в іменах / За ред. М. Романюка; Передмова В. Качкана. — Львів: НАН України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, Наук.-дослід. центр періодики, 1994–1997. — Вип. 1–4.

⁹⁹ Історія міста Харкова ХХ / [О.Н. Ярмиш, С.І. Посохов, А.І. Епштейн та ін.] — Х.: Фоліо; Золоті сторінки, 2004. — 668 с.